

Hanus Erzsébet

A magyar irodalom nemzetközi kapcsolatairól:

Márai Sándor 1947-ben Budapesten a következőket írja Naplójába: "...
Vad és keserű világ ez az itthoni. Ez a főzet, magyarból, svábbból, zsidóból, szlávból, milyen keserű főzet! De ereje van, valóságos íze! Aki egyszer bekanalazott ebből, minden más kosztot diétásnak érez. Néhány exort-íróról hallott a világ; s egy-két klasszikusunk nevét ismeri -Petőfit, Jókait, de csak a nevet, nem a művet! -, s az Arany-nemzedék, majd a Nyugat-nemzedék süketen kallódott el a világirodalomban. Ezt a végzetet nem lehet csak magányos nyelvünk titokzatosságával magyarázni. Norvégül hárommillió ember beszél, de az egész világ ismeri Knut Hamsun, Ibsen nevét. Nem lehet mindent azzal magyarázni, hogy nincsenek fordítóink. Néha akadtak fordítók, s lefordították németre, angolra, franciára legjobb újkori íróink jelentős műveit; Mikszáth, Babits, Kosztolányi, Móricz legszebb prózai munkái megjelentek világnyelveken; de a magyar irodalom mégsem történt meg a világ számára.A nyelvi magány, a fordítók hiánya, mindez nem magyarázza ezt a süket, tragikus sorsot. Valószínűbb, hogy a magyar irodalom legtitkosabb tartalmában - talán nyelvének, magányos, gyönyörű, de keleti és távoli nyelvének szellemében - valahol, valamiben nem kapcsol a világirodalomhoz"¹

A továbbiakban azt a folyamatot igyekszem bemutatni, hogy Magyarország és a magyar irodalom miképpen marad inkább ismeretlen, mint periférikus a francia irodalom ismeret és ízlés számára. Ugyanakkor be kívánom azt is mutatni, hogy milyen erőfeszítések történtek a XIX. század első felében Franciaországban a magyar irodalom és nyelv, egyáltalán Magyarország megismertetése érdekében.

A XVIII. és a XIX. század első felében Franciaország kissé közömbös a többi nép irodalma iránt, melyek nem hatottak rá közvetlenül. Általánosabbnak tekinthető ez a jelenség, mint más irodalmak esetében.

Jóllehet a magyar nyelv létezett és ismerhették volna a XVIII. században, mégis a 30-as évek végéig kell várni, hogy ismeretük legyen róla. A Habsburg Birodalom az egységet maszkírozta, mint arról Montesquieu tanúskodik a maga idejében. Mégis a két ország közötti kapcsolatok történetében vannak szép fejezetek: hercegi házasságok a középkortól XIV. Lajos időszakáig, találkozások Peyre Vidaltól Rákócziig, Voltaire-ig és Feketéig, Rousseau-ig és Telekiig.²

A XVIII. század fordulóján a kibontakozó romantika jegyében Franciaország mégis szükségét érzi a nyitásnak, más népek, kultúrák és irodalmak megismerésének. A tekintet először Észak felé fordul, majd az ossziánizmus jelensége felé. Az Ezeregy éjszaka és a Gulistan ou L' Empire des roses³ kelet arab folklórával gazdagítja a francia irodalmat. Lowth⁴ munkájának fordítása a héber irodalomról Chateaubriand és Mme de Staël műveivel együtt a Biblia újbóli népszerűségnek útját egyengeti. Amerika, a távoli szigetek, a kolonizációs irodalom is megtalálja helyét a francia irodalomban. Bernardin de Saint Pierre /Paul et Virgine/ és Parny⁵ /Les Madécasses/ Dél-Kelet Afrika nagy szigeteihez vezetik az olvasókat. A század sajtója is az egzotikus irodalom helyét segít megtalálni.

Ugyanakkor Franciaország érdeklődik közvetlen szomszédai iránt is. Németország után Anglia következik. Újra felfedezik Itáliát és Spanyolország felé is fordulnak. Belföldön épp úgy, mint külföldön, a primitív dalokban a költői teremtés erejét keresik. A francia tájnyelv, Walter Scott, a romancerok, Észak balladái vagy a Dél dalai, a Homéroszra vonatkozó viták a francia közizlés vegyességét mutatják, a megismerés igényével természetesen. A tudománytalan felfedezéseknek Fauriel⁶ munkássága vet véget.

Magyarország az utazások és bizonyos kapcsolatok /Galánthai, Fekete, Teleki/, valamint "jakobinus szimpátiája" ellenére sem kerül ebben az időszakban sem a felszínes, sem később a tudományosabb igényű kutatások körébe a XIX. század második feléig.

Pedig Franciaország a különböző nemzeti irodalmak felfedezése során kapcsolatba került Magyarországgal szomszédaival. Az illirizmus ismertté tette a Guzlát. A Catholique és a Globe című újságok a szerbeket népszerűsítik, Vuk Stefanovič dalgyűjteményéről írnak. A 30-as években több újság és Jean-Jaques Ampère Littérature et Voyages 1832. című műve foglalkozik a cseh irodalommal. Az Anecdotes du Nord-ban, melyet az Année littéraire adott ki, Lengyelország és Oroszország került sorra.

Az 1800-as évek közeledtével a francia közönségnek fordításban rendelkezésére állt egy szlavón mitológia is. H.de Coiffer az északi regényeket utánozta francia nyelven. Számos szemle a legjobb orosz szerzők választását dicséri, de maga az orosz nyelv is észrevételek tárgya. Az Europe littéraire 1833-ban, valamint az Epoque és utána Globe együttérzően nyilatkozott a felkelt és levert Lengyelországról.⁷

Ami Magyarországot illeti, ritkán említik, és csak bizonyos céllal. Például 1834-ben Elise Voiart,⁸ amikor a *Chants populaires serviens* előszavában néhány szót szentel Magyarország történetére.

A magyar nyelv ismeretlen marad. Az 1777-ben kiadott *Essai sur les langues* említi ugyan a magyar nyelvet, de csak azért, hogy a kozák, albán, finn, ír, gall és biscayai nyelvhez kapcsolja.

Az Enciklopédia a maga részéről a távoli irodalmak divatának segít /arab, török, héber, kínai/, de Európában ismeretlen marad Magyarország. A magyar nyelv számára csak egy "szláv" dialektus, rokonságban Cseh-, Lengyel- és Oroszország nyelvével. A forradalom vége felé a reakciós Bonald⁹ védi a regionalizmust a *Théorie du pouvoir politique et religieux* című művében, így a magyar nyelvet is, mint Ausztria egyik nyelvjárását.

1813-ban, miután a *Magasin Encyclopédie* bejelentvén Büsching művét, a "Recueil des Traditions populaires"-t, szűkszavúan csak ennyit közölt: "...quelques extraits des chroniques de Bohême et Hongrie.", az 1813-ban induló a *Mercure étranger* Charles de Bérny aláírással több, elemi ismereteket nyújtó cikket is szentel a magyar nyelv és irodalom bemutatására. Rövidesen visszatérck erre a kiadói eseményre.

Közel húsz évig nincs folytatása ennek a kezdeményezésnek. Néhány újság ad rövid hírt Magyarországról. Az első információk Németországból és Angliából¹⁰ érkeznek, amelyek Franciaországnak segítik felfedezni a magyar irodalmat. Az 1840-es évekig kell várni, hogy más is megjelenjen, ne csak könnyű írások. Ebben az időszakban fordulóponthoz érünk.

Nem egy tragikus esemény következtében kerül Magyarország a nemzetközi érdeklődés figyelmébe, ez később következik csak be, hanem egy egyszerű geo-politikai változás vonzza a francia intelligenciát: a teljesen hajózható Duna.

A Magyarországra vonatkozó ismeretek elmélyülését az 1848-49-es események segítik, de ez már egy másik fejezet. Látható tehát, hogy a magyar irodalom ismerete Franciaországban 1780-tól 1830-40-ig csaknem teljes sivatagnak tekinthető egyetlen oázissal, amelyet Batsányi-Bérny cikkei jelentenek.

Hogy továbbra is Márai szóhasználatával éljék, így egy francia az ő segítségével "kanalazhatott" bele a magyar irodalomba a XIX. század első felében. Mint utaltam rá, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc bukását

követő magyar emigrációs hullámig a franciák igen csekély érdeklődése a magyar irodalom iránt mégcsak "diétás kosztanak" sem tekinthető, inkább annak a "böjtnak", amely megelőzi a kiegyezés előtti időszak (1851-1861) és az 1879-89-es évek közötti lelkesedéshullámot a magyar irodalom iránt. Ha a magyar irodalomnak "ereje van, valóságos íze" lesz a Reformkorszakban Magyarországon, Franciaországban ennek híre csak a múlt század második felében válik ismertté inkább elégtelen, mint elégséges fordítások és kiadások révén. A XIX. század közepéig szerény kísérletek születtek tehát a magyar irodalom megismertetésére Franciaországban.

Ennek háttérül a tárgyi feltételek közül a francia sajtóról és folyóiratokról: a XVIII. század eleje óta léteznek olyan periodikák, amelyek a külföldi irodalmat vannak hivatva megismertetni /Bibliothèque anglaise/, 1717-1728, majd ennek folytatásaként 1733-1747 között a Bibliothèque britannique, Journal historique, 1732-1733/. Valójában a Journal étranger /1754-1758, 1760-1762/ specializálódik először az irodalomra. Alapítói közül Arnaud abbé /1721-1784/ és J.-B.-A. Suard /1733-1814/ létrehozta a Gazette littéraire de l'Europe-ot /1764-1766/. A Journal előszavában írják célkitűzésükről: "...point commun de réunion, où toutes les connaissances acquises viennent s'éclairer mutuellement; où les génies des diverses nations viennent se réunir pour instruire l'univers, où les écrivains de tous les pays viennent épurer leurs goûts en les comparant, où le public cosmopolite puise des mémoires impartiaux pour décider, s'il le faut, ces vaines disputes de préférence qui divisent les peuples de l'Europe."¹¹

A XIX. században a hasonló céllal életre hívott irodalmi újságok száma megsokszorozódik, jellegükben specializálódnak. Az 1825-ben alapított Revue britannique¹² angol magazinokból fordít és adaptál cikkeket elsősorban az angol irodalom és kultúra megismertetésére. Az 1835-ös szeptemberi és 1837. februári és júniusi számában magyar irodalommal is foglalkoznak /Mouvement de la littérature en Hongrie, depuis le neuvième siècle de l'ère chrétienne jusqu'à nos jour./.

Az első francia nyelvű tanulmány, amely a magyar nyelvet és irodalmat mutatja be, 1813-ban jelent meg a Mercure étranger hasábjain Párizsban. (A folyóirat teljes címe: Mercure étranger ou Annales de la littérature étrangère.) 1813 és 1816 között jelent meg négy kötetben, s egyben a Journal étranger folytatásának is tekinthető, hiszen Amaury-Duval az Előszóban hasonló célkitűzéseket fogalmaz meg a különböző nemzeti irodalmak megismertetésére. Szerkesztői között található az Institut Impérial de France tagjai, így Langlés, Ginguené és Amaury-Duval, valamint Vanderbourg, Sevelinges, Durdent, Catteau-Calleville és más irodalmárok, franciák épp

úgy, mint külföldiek. Közöttük található Batsányi János is, kinck köszönhetően a magyar nyelv és irodalom is bemutatásra kerül a lap hasábjain egyéb kisebb magyar vonatkozású információk mellett.

A *Mercure étranger* szerkesztői elvei között a következőket találjuk: "Etablir entre les nations qui cultivent les lettres des relations plus faciles, une correspondance continue et plus active; fixer un centre, un foyer commun où les lumières, éparses en Europe, seront réunies, , conservées pour l'avantage général: tel a été notre principal but lorsque nous avons entrepris de publier un journal de littérature étrangère... Ces systèmes littéraires plus ou moins différens, leurs causes, leurs résultats méritent d'être observés, médités: ils pourront, sans peine, être comparés les uns aux autres. á l'aide des exemples que nous citerons, des renseignements que nous aurons recueilli, enfin des productions de tout genre que nous mettrons sous les yeux des lecteurs."¹³ Az Előszó további részében megfogalmazódik, hogy a népek közötti kommunikáció legnagyobb akadályja a nyelvek különbözőségéből adódik.

Természetesen mindez el fog tűnni, hiszen egy világosságaról ismert nyelven írják az újságot, mely minden egyetemességet biztosít. Szinte patetikus hangnemben fogalmazódik meg az is, hogy a Múzsákat a háború idején is tisztelik /1813 még a napóleoni háborúk időszaka/. Kifejezi azt a reményt is, hogy így nem szakad meg minden kapcsolat a háborúban egymás ellen harcoló népek között, és talán egymás irodalmát megismerve jobban becsülik majd egymást.

Az újság alapításával a külföldi munkák és szerzők megismertetésére törekszenek, mert a meglévők elégtelenek /*Journal de la littérature étrangère* és a *Bibliothèque britannique*/.

Amaury-Duval bemutatja a szerkezeti felépítését is: minden szám tartalmaz: 1. *Mélanges*: különböző nyelvekből készült vers- és prózafordítási részletek, 2. *Analyses*: a külföldön megjelent fontosabb munkák elemzése, *Dissertations*: tudományokra, művészetekre vonatkozó kérdések, akadémiai gyűjtemények részletei, *Notices*: a különböző népek ízlése, történelme, híres emberei, 3. *Gazette littéraire ou Extrait des Journaux étrangers*: életrajzi jegyzetek, anekdotákat, stb.-t közöl. Végül türelmet kér az olvasóktól mindezen célok megvalósítására utalva néhány nehézségre, többek között a külföldi tudósítók szerepkörét is említve.¹⁴

A személyi feltételek a magyar nyelvről és irodalomról szóló francia nyelvű tanulmány megírásához Batsányi János /1763-1845/ személyében

adottak. Életrajzi adatai közül csupán arra utalok, hogy a jakobinus összeesküvés leleplezése után Kufstein börtönébe kerülve egy Maret nevű francia a társa, kit II. Ferenc börtönöztetett be. Kont Ignác kutatásai alapján összefoglalóan ismerteti,¹⁵ hogy mikor Napóleon csapatai elfoglalják Bécsset, Maret, Bossano hercege Batsányit kéri fel Napóleon kiáltványának magyarra fordítására /1809/. Tény az, hogy a napóleoni csapatokkal elhagyja Bécsset.Párizsban telepedik le, és 1811-ben 2000 frank járadékot kap élete végéig. Amikor az osztrákok elfoglalják Párizst, a költőt Dijonba, Brünne majd Spielbergbe viszik.¹⁶ Öt éves párizsi tartózkodásának témánk szempontjából a Mercure étranger-beli cikksorozata a legfontosabb.

Az 1813-as I. kötet 104. oldalán találjuk a Charles de Bérony nevet, mint a magyar nyelvről és irodalomról szóló cikkek szerzőjét. A kutatások alapján Batsányi ezt az álnevet több szempontból vehette föl.¹⁷

Az e sorozatot indító bevezetőjében jellemzi a magyar nyelv és irodalom gazdagságát, mely megérdemli, hogy kilépjön az az ismeretlenségből: "...la Littérature hongroise. C'est une mine inconnue, mais très riche á exploiter. Les écrivains tant Francais qu'étrangers se sont peu occupés jusqu'à présent de la langue et de la littérature des Hongrois. On ne peut pas attribuer cette indifférence pour une nation aussi intéressante qu'à l'ignorance presque générale ou l'on est de sa langue, très peu répandue en Europe: de là ce silence profond que les écrivains francais et autres ont gardé depuis environ cinquante ans sur un pays digne d'être mieux connu. Cependant la nation hongroise appartient á la grande famille européenne; elle a des hommes savants et distingués dans la littérature: la poésie est cultivée chez elle avec beaucoup de succès; sa langue est riche et harmonieuse, et parmi toutes les langues européennes elle seule a l'avantage d'avoir une prosodie semblable á celle du grec et du latin..."¹⁸

Batsányi munkája a következő négy részből áll: -Notions préliminaires sur l'origine, la langue et la littérature des Hongrois /1.kötet, 174-188. oldal/ - Suite des observations sur la langue et la littérature des Hongrois /1.kötet, 218-225. oldal/ -Examen de plusieurs poèmes hongrois et traduction de quelques fragments de ces poèmes /1.kötet, 355-363. oldal/ -Suite des observations sur la littérature hongroise /2.kötet, 32-37. oldal/ Az első és a második részben a magyarok eredetéről beszél, néhány sorban foglalkozik a magyar történelemmel, majd megemlíti a Magyarországon megjelent legrégebb nyomtatott műveket a XVI.századtól. Sajnálkozik afölött, hogy nem ismerik a magyarokat, és hogy a francia szerzők, főleg geográfusok /Vosgien, Depping/ összekeverik a magyarokat a németekkel és a szlávokkal. Ebben a hibában Európa más népeivel osztoznak. Pedig több,

mint 900 év óta a magyarok is Európa nagy családjába tartoznak, és gazdag történeti kapcsolataik miatt méltók arra, hogy jobban megismerjék őket. Utal Magyarország sokszor említett "kereszténység védőbástyája" szerepére is. Ennek múltával azonban Magyarország Ausztria egyik provinciájaként létezik csak a nyugat számára. Sacy 1778-as *Histoire générale de Hongrie*-ja óta nincs méltó említés hazánkról.

A történelmi megjegyzések után a magyar nyelvre tesz kitekintést. Nem nyelvész lévén általánosságban utal arra, hogy egyes kutatók a lapp, finn és a héber nyelvvel találtak analógiát. Példaként szólistát ad /lapp-finn: vár-vár, voj-vaj, stb.; héber: pazár-pazarló, parazi-paraszt, stb./, majd a magyar kiejtéssel foglalkozik. Nagyobb részletességgel ír a XVIII. század végén megújulni kezdő magyar irodalomról. Magyar szövegeket is idéz Baróti Szabó Dávid /1739-1819/ Vergilius Rájnis József /1741-1812/ görög /Éda a rómaiakhoz/ és egy kéziratos Voltaire: *Henriade*-fordításból. A harmadik-negyedik részben csak magyar irodalomról ír. Révai Miklós /1749-1807/, Virág Benedek /1752-1830/ és saját mármint Batsányi műveit mutatja be. Több fordítást is közöl, így az 1795-ös foksága alatt írt *A rab* című versét, valamint említi saját Osszián fordításait is.

A folyóirat második kötetében részletes cikket közöl Gyöngyösiről /1629?-1704/ bemutatva költői tevékenységét és műveit. Beigéri, hogy kedvenc költőjét is megismerteti a francia közönséggel, nevezetesen Faludit /1704-1779/. De erre már nem kerül sor Párizsból való elkerülése miatt.

Így Batsányi igen értékes, bár kevésbé ismert, de sokat jelentő kezdeményezése a magyar irodalom megismertetésére a *Mercure étranger* hasábjain is folytatás nélkül marad.

Az erre irányuló törekvések is csak az 1840-es években nyernek újabb tért. Az első francia nyelvű tanulmány megjelenésével a magyar irodalom azonban lehetőséget kapott további távlatokra.

Jegyzetek

1. Márai Sándor /1900-1989/: *Napló 1945-1957*. Akadémiai kiadó, Helikon kiadó 1990., 47. old.
2. Minderről és a következőkről: Tronchon, Henri: *Les débuts de la littérature hongroise en France*, *Revue des Etudes Hongroises et finno-ougriennes*, Paris, 1925., I.fej. 165-166. old.

3. Az Ezeregy éjszaka arab mesegyűjteményt először Galland, Antoine /1646-1715/ orientalista, a Collège de France tanára fordította franciára 1704-ben. Gulistan ou l'Empire de la Rose: Saadi /1184? 1193?-1290/ nevű perzsa költő műve. Ryer du, André /1580 ?-1660/ diplomata, orientalista fordította franciára, 1634-ben jelent meg Párizsban. Les Mille et une nuits és Saadi, valamint A. Galland és A. du Ryer című szócikkek: Laffont-Bompiani: Dictionnaire des oeuvres, Dictionnaire des auteurs, Robert Lafont, 1980. Van Tieghem, Philippe: Dictionnaire des littératures, Quadrige /PUF, 1968. Beaumarchais de, J.P.-Couty, Daniel-Rey, Alain: Dictionnaire des littératures de langue de langue française Bordas, 1987.
4. Lowth, Robert: De sacra poësi Hebraeorum, Oxford, 1753. című művét 1813-ban fordította franciára Roger, Francois /1776-1842/.
5. Bernardin de Saint Pierre /1737-1814/: Paul et Virgine, 1788. Parny, Evariste-Désiré de Forges /1753-1814/.
6. Fauriel, Claude Charles /1772-1844/ Mme de Staël, Schlegel, Manzoni barátja, 1824-25-ben adja ki Chants populaires de la Grèce moderne című könyvét. Összehasonlító nyelvtörténeti előadásokat tartott a Collège de France-ban. A külföldi irodalom megismertetését segítette elő műveivel. /A 3.számú jegyzetben említett irodalmi lexikonok alapján./
7. Minderről Henri Tronchon idézett művének II. fejezetében.
8. Idézi Tronchon, i.m., u. ott.
9. Bonald, Louis de /1754-1840/ író és filozófus. A Théorie du politique et religieux dans la société civile...című munkája 1796-ban jelent meg /III.kötet, 44. lap/.
10. Például: La Revue Britannique 1825-től jelenik meg Párizsban. Az angol irodalom és kultúra megismertetése volt a cél. La Revue Germanique alapítva 1826-tól. Néhány változás után 1868-tól La revue moderne címmel jelenik meg.
11. A francia sajtóról és periodikákról: P. Brunel, Cl. Pichois, A.M. Rousseau: Qu'est-ce que la littérature comparée ?, Armand Colin, 1983. La presse fejezetben /49-51.oldal/.
12. Lásd a 10. számú jegyzetet.
13. Mercure étranger, 1813. Préface, 3. oldal.

14. U.ott, 4-10. oldalakon.
15. Kont Ignác: La première étude française... in *Mélanges Picot*, 1913., I.kötet, 175.oldal.
16. Magyar irodalmi lexikon, Főszerk.: Benedek Marcell, I. kötet, Akadémiai kiadó, Bp., 1963., 118. old.
17. Kont, i.m. 478. oldal jegyzete.
18. *Mercure étranger*, 1813., 103-104. old.